

دستورالعمل پایه آیین‌نامه اشاعه پیشنهادها، پایان‌نامه‌ها، رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنچه (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شماره ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از بایگه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایراندک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایه قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

دانشگاه شهید مطهری

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فقه و حقوق خصوصی

عنوان:

الزامات عمران شهری از دیدگاه فقه اسلامی

استاد راهنما

دکتر معصومه مظاهری

استاد مشاور

دکتر سید علیرضا فروغی

نگارنده

فاطمه مجیدی

سال تحصیلی

۹۶-۹۷

دانشگاه شهید مطهری

Master Of Science Of Jurisprudence and Private Civil

Title:

Urban development requirements in Islamic jurisprudence

Supervisor:

Masoomeh Mazaheri

Master:

Ali Reza Frooghi

Student:

Fatemeh Majidi

Year:

۶۹-۶۹

دستور العمل حق مالکیت مادی و معنوی

در مورد نتایج پژوهش‌های دانشگاه شهید مطهری

با عنایت به سیاست‌های آموزشی و پژوهشی دانشگاه شهید مطهری در راستای ارج نهادن به فعالیت‌های علمی و پژوهشی و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه شهید مطهری و پژوهشگران لازم است اعضای هیئت علمی، دانش‌جویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق مادی و معنوی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های مصوب دانشگاه متعلق به دانشگاه شهید مطهری است و هرگونه بهره‌برداری از آن باید با ذکر نام دانشگاه شهید مطهری و رعایت آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های مصوب دانشگاه شهید مطهری باشد.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه یا رساله، به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی بایستی با نام دانشگاه بوده و استاد راهنما، نویسنده مسئول مقاله باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی به صورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه یا رساله نیز منتشر می‌شود، باید نام دانشگاه شهید مطهری درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب حاصل از نتایج پایان‌نامه یا رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه شهید مطهری، باید با مجوز کتبی صادره از طریق حوزه پژوهشی دانشگاه و براساس آیین‌نامه‌های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت نظریه یا ارائه در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل از نتایج مستخرج از پایان‌نامه یا رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

سپاسگزاری

حمد و شکر بی کران خداوند منان را که توفیق علم‌آموزی و گام برداشتن در مسیر تعلیم و تعلم را به بنده‌ی خود عطا کرد و در این مسیر بهترین‌ها را روزی‌اش قرار داد. تشکر و سپاس از استاد ارجمندم سرکار خانم دکتر مظاهری که از محضر پر فیض تدریسشان، بهره‌ها برده‌ام و همچنین با امتنان بیکران از مساعدت‌های گران‌مایه جناب آقای دکتر فروغی معاونت محترم پژوهشی دانشگاه شهید مطهری (ره) و با تقدیر و درود فراوان خدمت پدر و مادر بسیار عزیز، دلسوز و فداکارم که پیوسته جرعه‌نوش جام تعلیم و تربیت، فضیلت و انسانیت آن‌ها بوده‌ام و همواره چراغ وجودشان روشنگر راه من در سختی‌ها و مشکلات بوده است. همچنین تمام اساتید بزرگوار مدرسه‌ی عالی مطهری (ره) که با علم و اخلاق خود، روش صحیح اندیشیدن را به من آموختند.

تقدیم به

ساحت مقدس بانوی دو عالم حضرت زهرا و کریمه اهل بیت حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیهما

چکیده

یکی از مهم‌ترین شاخص‌های زندگی سعادتمندانه‌ی انسان‌ها، محیط سالم زندگی آن‌ها است. همچنین رکن اساسی هر تمدن، شهر است؛ تا جایی که همگان اقرار دارند که یکی از مهم‌ترین نیازهای ضروری زندگی انسان معاصر، نظام عمران شهری مناسبی است که بتواند از یک‌سو، پاسخ‌گوی نیازهای مادی انسان باشد و از سوی دیگر، تأمین‌کننده نیازهای روحی آنان باشد.

در میان اندیشمندان و صاحب‌نظران عرصه دین‌شناسی و فقهت، دو تفکر عمده نسبت به فقه وجود دارد. دیدگاه اول، دیدگاه کسانانی است که معتقدند فقه توانایی مدیریت تمام زوایای زندگی فردی و اجتماعی بشر، از تولد تا مرگ را داراست. در مقابل این دیدگاه، گروهی بر این باورند که فقه در زمینه اداره زندگی حداقل‌ها را بیان کرده و انتظاری بیش از این، از فقه صحیح نیست.

در این پایان‌نامه با نگاه سیستمی و بررسی نظام‌مند مسئله‌ی عمران شهری، به این مطلب رسیدیم که برای فهم بهتر از مسائل از جمله عمران شهری، لازم است که آن‌ها، در قالب نظام، مورد بررسی قرار گیرند. با توجه به این دیدگاه، الزاماتی که فقه در زمینه عمران شهری مطرح می‌کند، و نیز معیارهایی که بر اساس آن‌ها این الزامات مشخص می‌گردد، روشن گردید. این معیارها، با در نظر گرفتن ابعاد مختلف فرد و جامعه، به دست می‌آیند. بر همین اساس نظام عمران شهری از دو جنبه برخوردار است که فقه اسلامی محتوای ایدئولوژیک این نظام را ارائه می‌کند و دانش فنی و مهندسی عمران، تأمین‌کننده‌ی شکل و قالب این نظام است.

یکی از الزاماتی که می‌توان به آن اشاره کرد، این است که شهر باید در جهت افقی ساخته شود؛ چرا که بر این امر دلایل زیادی از فقه مترتب است. همچنین رعایت تمام مواردی که به نحوی تأمین‌کننده‌ی سلامت جسمی و روحی آحاد جامعه باشد، در نظام عمران شهری لازم و ضروری است.

واژگان کلیدی

نظام سازی فقهی، عمران، شهر سازی اسلامی، الزام، دیدگاه سیستمی، معیار سازی اسلامی، تمدن اسلامی.

صفحه	عناوین
أ	مقدمه
۱	بخش اول: تعاریف و پیشینه
۲	فصل اول: تعاریف
۳	گفتار اول: مفهوم الزام
۳	۱. مفهوم الزام در لغت
۳	۲. مفهوم الزام در اصطلاح
۳	۱،۲ اخلاق
۳	۲،۲ فقه
۵	۳. ضرورت الزام
۵	۴. منشأ الزام
۶	گفتار دوم: مفهوم عمران
۶	۱. مفهوم عمران در لغت
۶	۲. مفهوم عمران در اصطلاح علمی
۷	گفتار سوم: مفهوم شهر
۷	بررسی مفهوم شهر در لغت و اصطلاح
۷	۱. مفهوم شهر در لغت
۷	۲. مفهوم شهر در اصطلاح
۷	۱،۲ مفهوم شهر از منظر جامعه شناسی
۷	۲،۲ مفهوم شهر از منظر قانون
۸	۳،۲ مفهوم شهر در فقه اسلامی
۸	۱،۳،۲ مفهوم شهر شرعی
۱۰	۲،۳،۲ مفهوم شهر عرفی
۱۲	۳،۳،۲ مفهوم شهر اسلامی
۱۵	۱،۳،۳،۲ مقایسه شهر اسلامی و شهر مسلمین
۱۶	۲،۳،۳،۲ مقایسه میان شهر اسلامی و شهر شرعی و عرفی
۱۶	گفتار چهارم: مفهوم فقه
۱۷	۱. مفهوم فقه در لغت
۱۷	۲. مفهوم فقه در اصطلاح
۱۷	۱،۲ آیات و روایات
۱۷	۲،۲ در اصطلاح علما
۱۸	گفتار پنجم: مفهوم اسلامی
۱۸	۱. مفهوم اسلامی در لغت
۱۹	۲. مفهوم اسلام در اصطلاح

۱۹	۱،۲ قرآن.....
۱۹	۲،۲ فقه.....
۲۰	فصل دوم: کلیات نظام.....
۲۱	مقدمه.....
۲۲	گفتار اول: مفهوم نظام.....
۲۲	۱. مفهوم نظام در لغت.....
۲۳	۲. مفهوم نظام در اصطلاح.....
۲۳	۱،۲ در اطلاع علم مدیریت.....
۲۴	۲،۲ در اصطلاح فقها.....
۲۶	گفتار دوم: نظام‌سازی فقهی.....
۲۶	۱. مفهوم نظام‌سازی.....
۲۷	۲. اجزای فقه نظام ساز.....
۲۷	۱،۲ مکلف.....
۲۸	۲،۲ موضوع حکم.....
۲۸	۳،۲ سنخ حکم.....
۲۸	۴،۲ عقاب و ثواب.....
۲۹	۵،۲ تطبیق موضوع بر خارج (عینیت).....
۲۹	۶،۲ روش استنباط.....
۲۹	گفتار سوم: فواید نظام‌سازی.....
۳۰	گفتار چهارم: ثمرات عملی و واقعی بحث نظام.....
۳۱	فصل سوم: پیشینه و تاریخچه.....
۳۲	گفتار اول: تاریخچه شهر و شهرنشینی.....
۳۳	گفتار دوم: تاریخچه‌ی پیدایش شهر در منابع اسلامی.....
۳۴	گفتار سوم: تاریخچه‌ی شهرسازی.....
۳۵	گفتار چهارم: تاریخچه قوانین شهری ایران.....
۳۷	گفتار پنجم: تاریخچه نگرش سیستمی.....
۳۷	گفتار ششم: روند شکل‌گیری نگرش سیستمی در برنامه‌ریزی شهری.....
۳۸	بخش دوم: تبیین مؤلفه‌های نگرش نظام‌مند و نظام عمران شهری.....
۳۹	مقدمه.....
۴۱	فصل اول: هدف.....
۴۲	گفتار اول: هدف در نظام مدیریتی.....
۴۲	۱. مفهوم هدف.....
۴۲	۲. لزوم هدف‌گذاری، تدبیر و برنامه‌ریزی از منظر اندیشه اسلامی.....
۴۴	۳. سطوح اهداف نظام.....
۴۴	۱،۳ هدف نهایی (عالی یا غایی).....

۴۵	۲,۳ اهداف میانی
۴۵	۳,۳ اهداف مقدماتی
۴۵	گفتار دوم: اهداف در نظامات اسلامی
۴۵	۱. اهداف غایی در نظام‌های اسلامی و فقهی
۴۵	۱,۱ تقرّب به خدا
۴۶	۲,۱ حاکمیت اسلام
۴۷	۳,۱ اجرای فرامین شریعت اسلامی
۴۷	۲. اهداف میانی در نظام‌های اسلامی و فقهی
۴۷	۱,۲ عدالت
۵۲	۲,۲ رشد
۵۴	۳,۲ آرامش
۵۴	۳. اهداف مقدماتی در نظام‌های اسلامی و فقهی
۵۴	۱,۳ همبستگی
۵۵	فصل دوم: حدود نظام
۵۶	گفتار اول: حدود سیستم در نظام مدیریتی
۵۶	۱. مرز سیستم
۵۷	۲. محیط سیستم
۵۸	گفتار دوم: حدود نظام عمران شهری اسلامی
۵۸	۱. مرز شهر
۵۸	۲. محیط شهر
۵۹	فصل سوم: منابع نظام
۶۰	گفتار اول: منابع در نظام‌های مدیریتی
۶۰	گفتار دوم: منابع در نظامات فقهی و اسلامی
۶۱	۱. کتاب (قرآن)
۶۱	۲. سنت
۶۳	۳. عقل
۶۴	۴. اجماع
۶۴	۵. شهرت (فتوایی)
۶۴	۶. بنای عقلا
۶۵	۷. عرف
۶۸	فصل چهارم: اجزاء و عناصر (متغیرها)
۶۹	گفتار اول: اجزاء و عناصر (متغیرها) در نظام‌های مدیریتی
۶۹	۱. انواع و مراتب متغیرها
۶۹	۱,۱ متغیرهای زمان و مکان
۷۰	۲,۱ متغیرهای موقت و پایدار (متغیر و ثابت)
۷۰	۲. اولویت‌گذاری
۷۱	۳. نقطه بحران

۷۲	۴. روابط بین اجزاء.....
۷۵	گفتار دوم: اجزاء و متغیرهای نظام عمران شهری.....
۷۵	۱. اجزای سیستم شهری.....
۷۶	۲. روابط بین اجزاء در نظام شهری.....
۷۷	فصل پنجم: مدیریت.....
۷۸	گفتار اول: مدیریت در نظام مدیریتی.....
۷۸	۱. مفهوم مدیریت.....
۷۹	۲. کنترل یا بازخورد.....
۸۱	گفتار دوم: مدیریت در نظام عمران شهری.....
۸۱	۱. حاکمیت در نظام عمران شهری.....
۸۳	۲. نقش دولت در سیستم‌های شهری.....
۸۳	۳. کنترل در نظام عمران شهری.....
	بخش سوم: اصول و ضوابط محتوایی و کالبدی حاکم بر نظام عمران شهری، از دیدگاه فقه
۸۵	اسلامی.....
۸۶	مقدمه.....
۸۹	فصل اول: اصول محتوایی نظام عمران شهری از دیدگاه فقه اسلامی.....
۹۰	گفتار اول: روابط انسانی.....
۹۲	۱. اصل رعایت حقوق.....
۹۲	۱,۱ عدالت.....
۹۴	۲,۱ حریم.....
۹۶	۲. اصل اخلاق مداری در نظام عمران شهری.....
۹۶	۱,۲ صلہ رحم.....
۹۷	۲,۲ عفت و حیا.....
۹۷	۳,۲ صداقت.....
۹۸	گفتار دوم: برآیند روابط انسانی.....
۹۸	۱. معنویت (بعد روحی).....
۹۸	۱,۱ آرامش.....
۱۰۲	۲,۱ نشاط.....
۱۱۲	۲. بصیرت (بعد ذهنی).....
۱۱۲	۱,۲ عقلانیت.....
۱۱۳	۲,۲ دشمن ستیزی.....
۱۱۴	۳. موضع‌گیری (بعد رفتاری).....
۱۱۵	۱,۳ استکبار ستیزی.....
۱۱۵	۲,۳ حفظ عزت و اقتدار مسلمین.....
	فصل دوم: اصول حاکم بر کالبد و قالب شهر اسلامی (اصول شکلی نظام عمران شهری) از دیدگاه فقه
۱۱۸	اسلامی.....

۱۱۹	گفتار اول: معماری شهری
۱۱۹	۱. طراحی داخلی
۱۲۰	۱,۱ مناسب بودن جای خانه و وسعت آن
۱۲۰	۲,۱ قرار دادن نمازخانه در هر خانه
۱۲۰	۳,۱ رو به قبله بودن خانه
۱۲۱	۴,۱ ارتفاع سقف
۱۲۳	۵,۱ حمام و سرویس بهداشتی در گوشه خانه
۱۲۴	۲. معماری ساختمان
۱۲۴	۱,۲ توجه به طبیعت، فرم و شکل و روابط فضایی در معماری ساختمان
۱۲۵	۲,۲ حریم ساختمان
۱۲۵	۳,۲ استحکام ساختمان
۱۲۵	۴,۲ جهت ساختمان
۱۲۶	۱,۴,۲ نفی ارتفاع زیاد ابنیه در روایات
۱۲۶	۲,۴,۲ منسوخ شدن برخی سنن معصومین (علیهم السلام)
۱۲۷	۳,۴,۲ سنت مشاهده آسمان و ستارگان
۱۲۸	۴,۴,۲ مسائل محیط زیستی
۱۲۸	۳. برنامه‌ریزی و آمایش سرزمین
۱۲۹	گفتار دوم: کاربری و پهنه‌بندی
۱۲۹	الف) اولویت‌بندی در مناطق شهری
۱۳۱	ب) اصول کاربری شهری در فقه اسلامی
۱۳۱	۱. مناطق شهری
۱۳۱	۱,۱ شهر
۱۳۲	۱,۱,۱ مرکز شهر
۱۳۳	۲,۱,۱ محدوده شهر
۱۳۶	۲,۱ محله شهر
۱۳۶	۳,۱ حومه شهر
۱۳۷	۲. خدمات شهری
۱۳۸	۳. رعایت حریم ساختمان محل کار و زندگی
۱۳۸	۱,۳ حریم فیزیکی یا مادی
۱۳۸	۲,۳ حریم فرافیزیکی یا معنوی
۱۳۹	۴. اصل وسعت فضای کار و زندگی
۱۴۰	۱,۴ کمبود زمین
۱۴۰	۲,۴ تغییر کاربری اراضی
۱۴۰	۳,۴ اراضی موات و احیاء آن
۱۴۱	۵. اصل رعایت معابر و حرمت سد معبر
۱۴۱	۱,۵ ایجاد معابر مناسب
۱۴۲	۲,۵ عدم ایجاد تصرف و سد در معابر موجود
۱۴۳	۱,۲,۵ آبراهه‌ها و ناودان‌ها
۱۴۳	۲,۲,۵ فاضلاب‌ها

۱۴۳نگاه داشتن راه‌ها از آلودگی.....	۳,۲,۵
۱۴۴تخریب نشست‌گاه‌ها و سایبان‌ها.....	۴,۲,۵
۱۴۴لزوم نظافت محیط در نظام عمران شهری.....	۶
۱۴۵آلودگی مکان.....	۱,۶
۱۴۵جمع آوری نخاله‌ها و فضولات.....	۱,۱,۶
۱۴۶تأثیر نظافت در معنویت محیط.....	۲,۱,۶
۱۴۶بوی خوش.....	۳,۱,۶
۱۴۷آلودگی هوا.....	۲,۶
۱۴۷آلودگی صوتی.....	۳,۶
۱۴۸نمادها، علائم، اشکال.....	۷
۱۴۹مکان‌هایی که باید ویران شود.....	۸
۱۵۱نتیجه‌گیری.....	
۱۵۵فهرست منابع و مآخذ.....	

مقدمه

این مقدمه شامل ده قسمت است که با شرح مختصری از ضرورت مسئله‌ی مورد بحث و طرح کلی آن، تعیین اهداف این تحقیق، بررسی پیشینه‌ی تاریخی تحقیق و همچنین بیان نوع تحقیق سعی شده‌است، زمینه‌های لازم ذهنی برای ورود مخاطب به موضوع فراهم شود.

۱. طرح مسئله

در میان اندیشمندان و صاحب‌نظران عرصه دین‌شناسی و فقهات، دو تفکر عمده نسبت به فقه وجود دارد. دیدگاه اول، دیدگاه کسانی است که معتقدند «فقه تئوری واقعی و کامل اداره انسان و اجتماع از گهواره تا گور است»^۱ بدین معنا که فقه، توانایی مدیریت تمام زوایای زندگی فردی و اجتماعی بشر، از تولد تا مرگ را داراست. در مقابل این دیدگاه، گروهی بر این باورند که چنین نگرشی به فقه و شریعت، «بیش اکثری» به آن است و شریعت نه توان اداره زندگی بشری در تمام ابعاد پیچیده و زوایای مخفی آن را دارد و نه اساساً چنین ادعایی دارد و چنین هدفی را دنبال می‌کند؛ بلکه شرع در زمینه اداره زندگی بشری، حداقل‌ها را به ما می‌آموزد و هر انتظاری بالاتر از این از فقه و شریعت، انتظار اکثری یا توقع بی‌جا از فقه و افراطی‌گری است.^۲

قلمرو ارزش‌ها و الزاماتی که اسلام و فقه اسلامی برای اداره زندگی انسان معین کرده است، محدود به قلمرو خاصی از زندگی بشر نیست و تمام جنبه‌ها و ابعاد گوناگون زندگی وی را در برمی‌گیرد؛ به گونه‌ای که برای تعیین این الزامات در هر زمینه‌ای، باید به فقه و آموزه‌های دینی مراجعه نمود.

یکی از مهم‌ترین شاخص‌های زندگی سعادت‌مندان‌هی انسان‌ها، محیط سالم زندگی آن‌هاست. رابطه انسان با محیط زندگی خویش، رابطه‌ای متقابل و هماهنگ است؛ نه فقط انسان بر محیط زندگی خود اثر می‌گذارد و آن را تغییر می‌دهد، محیط زندگی نیز در پرورش روح و جان آدمی و نیز در رفتار فردی و اجتماعی انسان، اثرگذار می‌باشد.

در شرایط کنونی که زندگی شهری سراسر جامعه‌ی انسانی را در برمی‌گیرد، نظام عمران شهری از ضروری‌ترین مسائل و دغدغه‌های مدیران و مصلحان اجتماعی است، تا جایی که همگان اقرار دارند که یکی از مهم‌ترین نیازهای ضروری زندگی انسان معاصر، نظام عمران شهری مناسبی است که بتواند از یک سو پاسخ‌گوی نیازهای مادی انسان باشد و از سوی دیگر تأمین‌کننده‌ی نیازهای روحی آنان باشد و انسان را به ذکرالله رهنمون گردد. از این‌رو تلاش برای ارائه‌ی طرحی مناسب برای نظام عمران شهری از جمله نیازهای ضروری جوامع بشری معاصر است.

نظام عمران شهری از دو جنبه برخوردار است:

^۱ سید روح الله موسوی خمینی، *صحیفه نور* (تهران: مرکز مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۶۱) ج ۲۱، ص ۹۸.

^۲ عبد الکریم سروش، «فقه در ترازو» فصلنامه کیان، (۱۳۷۸)، شماره ۴۶، ص ۸۴؛ همو، *بسط تجربه نبوی*، (تهران: مؤسسه

فرهنگی صراط، ۱۳۷۸)، ص ۲۱.

۱. جنبه ساختار ایدئولوژیک، برخاسته از جهان بینی خاص، که جوهر و محتوای نظام است؛ که جان و روح شهر را تشکیل می دهد و از آن می توان به شهر فرافیزیکی تعبیر کرد.

۲. جنبه فنی نظام، که مبنای طراحی قالب های فنی و اجرایی نظام، قرار گرفته و از آن با عنوان شهر فیزیکی یاد شده، که کالبد و قالب شهر را تشکیل می دهد.^۳

به تناسب جنبه های نظام عمران شهری، الزاماتی که در این زمینه وجود دارد هم، در دو دسته، تقسیم بندی می شوند. ساختار شهر اسلامی باید به گونه ای باشد که محیط زیستی برای ذکر و بندگی خداوند باشد و همچنین کالبد و قالب چنین شهری نیز، باید هم نوا با جان و روح شهر باشد؛ چه در غیر این صورت معضلات متعدد و گوناگون به بار خواهد آمد.

باید توجه داشت، مواردی که به عنوان الزام شهرسازی، بدان اشاره می شود، برخاسته از نگاه نظام مند و سیستماتیک به دین و گزاره های دینی است.

۲. انگیزه ی انتخاب

با توجه به اهمیت بسیار زیاد تبیین مفاهیم و مسائل دینی و همچنین حل برخی از مسائلی که طبق شرایط زمانی و مکانی برای هر پدیده حاصل می شود و نیز ادعای همه جانبه بودن دین اسلام و در واقع تئوری ادراه زندگی دانستن فقه، نیاز به شناخت دقیق از اسلام و همچنین پاسخ هایی که برای حل مسائل ارائه کرده، وجود دارد. در همین راستا، یکی از راهکارهایی که برای نشان دادن چهره ی واقعی دین مبین اسلام و ذوابعاد بودن آن وجود دارد، نگاه نظام مند به پدیده هاست. بر این اساس لازم و ضروری است که برای شناخت و فهم دقیق پاسخ اسلام برای حل مسائل جدیدی که در جامعه به وجود می آید، نگاه سیستمی و نظام مند به پدیده ها مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد.

از همین رو، انتخاب این نوع موضوعات برای پژوهش، بسیار حائز اهمیت بوده و نگارنده نیز بر اساس همین مبانی، به بررسی نظام مند عمران شهری پرداخته است تا نشان دهد که چنین نگرشی قابلیت پاسخ گویی به مسائل را داشته و بسیار کاربردی و بلکه ضروری است.

۳. ضرورت پژوهش

فقه شهرسازی از موضوعات جدیدی است که اخیراً مورد توجه برخی محققان قرار گرفته است. با بررسی های انجام شده توسط نگارنده، تحقیقاتی که در این زمینه انجام گرفته است، با زاویه دید متفاوتی از این پژوهش انجام شده است. نگارنده در این نوشته، به دنبال ارائه طرح جامعی از نظام عمران شهری با توجه به الزامات و معیارهایی که در فقه، بدان توجه شده، می باشد. تبیین مبانی فقهی و نظری شهرسازی اسلامی، بر اساس تعالیم قرآنی و روایات،

۳. محسن اراکی، درس خارج فقه، <http://mohsenaraki.com>

یک ضرورت است. می‌توان از این مبانی نظری، معیارهایی را استخراج کرد که در دسترس عموم و طراحان و برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیرندگان قرار گیرد.

پژوهش حاضر از این جهت ضرورت و اهمیت دارد که علاوه بر تلاش به ارائه طرح نظام عمران شهری از منظر فقه اسلامی، به دنبال روشن شدن ابعاد مختلف موجود در فقه اسلامی نیز می‌باشد. در همین راستا یکی از راهبردهای فعال سازی و محسوس کردن کارآمدی دین در عرصه زندگی امروز و فردا، نگرش سیستمی و استراتژیک به گزاره‌های دین است.

ضرورتی که در پرداختن به موضوع نظامات اسلامی احساس می‌شود، عمدتاً در مواجهه با نظامات اجتماعی از قبیل نظام‌های اقتصادی سوسیالیستی و کمونیستی و نظام سرمایه‌داری، پدید می‌آید؛ چراکه هر جامعه، با داشتن تمدن، نیازمند نظام‌سازی در هر عرصه‌ای می‌باشد.

این ضرورت از آن‌جا ناشی شده است که امروزه اسلام در برابر مکاتب مختلف و نظام‌های برخاسته از آن مطرح است. از این‌رو باید دیدگاه‌های خود را بیان کند؛ چون امروزه با مسائل متفاوت و مشکلاتی گوناگون روبه‌رو هستیم و به ناچار نیازمند نگاه تاریخی، نگاه تطبیقی و نگاه جامع هستیم و باید نظام‌ها و مجموعه‌ها را به مقایسه بگیریم و نیز باید بفهمیم که چگونه مبانی و معارف و مقاصد و عقاید، می‌تواند نظام‌ساز باشد و نظام جواب‌گو را فراهم کند؛ و چگونه این نظام جواب‌گو می‌تواند نظام‌های تربیتی، معرفتی، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و حقوقی را فراهم آورده و در برابر مکاتب دیگر، حرف خود را مطرح کند و از التقاط و اقتباس و تقلید نجات یابد.^۴

از این رو پرداختن به مسئله‌ی نظام‌سازی از جهاتی چند، ضرورت دارد: اول از همه، این که نیاز جامعه‌ی امروز به نظام‌سازی بیش‌ازپیش است؛ چراکه مکتبی در عرصه‌ی علم و اجرا موفق است که اقدام به نظام‌سازی کند تا بدین طریق در برابر پیشامدهای مختلف راه حل داشته باشد و غافل‌گیر نشود.^۵

همچنین بتواند چهره‌ی منطقی و مستدلی از خود ارائه دهد. اگر ما به مسئله‌ی نظام‌سازی نپردازیم، ناگزیر باید آثار زیان‌باری را تحمل کنیم. یکی از این آثار زیان‌بار، نشان دادن چهره‌ای ناقص و ناکارآمد از فقه اسلامی است. اثر زیان‌بار دیگر، مجبور شدن به استفاده از نظام‌های وارداتی است که بر پایه‌ی مبانی‌ای استوار شده که حداقل با مبانی اسلامی مغایرت دارد و چه بسا در برخی موارد با این مبانی تضاد داشته باشد. علاوه بر این، اگر ما اقدام به نظام‌سازی نکنیم، یک مجموعه‌ی ناهماهنگ در جامعه حاصل خواهد شد.

۴. مسعود پور سید آقایی، *دین و نظام‌سازی در نگاه استاد صفایی* (قم: لیله القدر، ۱۳۸۹) ص ۸۷.

۵. محمد جواد ارسطو، «فقه نظام‌ساز»، مجله سوره (۱۳۹۰) شماره ۶۵-۵۷، ص ۱۷-۱۸۰.

ضرورت نظام‌سازی، ضرورت پاسخ دادن دین، به مجموعه سوالات ریز و درشت و بنیادی و اساسی انسان در عرصه‌های مختلف حیات فردی و اجتماعی بشر، از تربیت و اخلاق گرفته تا اقتصاد و سیاست و حقوق، است. این ضرورت با تکیه زدن دین بر اریکه قدرت و رسیدن دین به حکومت، بیشتر می‌شود.^۶

۴. پیشینه‌ی پژوهش

با توجه به این‌که عمران شهری و شهرسازی در فقه، موضوع جدیدی است که اخیراً مورد توجه تعدادی از فقها قرار گرفته است، در زمینه موضوع پژوهش پیش‌رو، پژوهشی جامع و متناسب با مبانی فقهی کار نشده است؛ اما در زمینه این موضوع، پژوهش‌هایی با دامنه‌های متفاوت از بحث حاضر صورت پذیرفته که هر کدام به برخی از جنبه‌هایی موضوع مورد بحث این پژوهش در زمینه شهرسازی اشاره کرده‌اند. قابل ذکر است که پژوهشی با این عنوان «الزامات عمران شهری از دیدگاه فقه اسلامی» یافت نشد؛ ولی می‌توان به برخی از تحقیقاتی که همگرایی با این موضوع داشته‌اند، اشاره کرد.

از جمله پژوهش‌هایی که در این زمینه صورت گرفته است، می‌توان به «آسیب‌شناسی قوانین و مقررات موجود در معماری و شهرسازی با توجه به مبانی فقهی» اشاره کرد که به بیان عدم تطابق قوانین جاری مرتبط با معماری و شهرسازی با موازین فقهی پرداخته است.

نمونه دیگر پژوهش‌ها در این زمینه، «طراحی مجتمع مسکونی با رویکرد اسلامی» است که به بحث طراحی مجتمع‌های مسکونی اشاره داشته و «آسیب‌شناسی ضوابط و مقررات معماری و شهرسازی معاصر» که به بحث حریم بصری پرداخته است و دیگری، «نگاهی از منظر دین به مبانی معماری منظر» است که به بحث‌هایی مرتبط با زیبایی‌های بصری، که متفاوت از پژوهش مورد بحث نگارنده است، پرداخته شده است.

دیدگاه نگارنده در این پژوهش، متفاوت با تمامی موارد مذکور است. نگارنده در این نوشته به دنبال ارائه طرح جامعی از نظام عمران شهری از دیدگاه فقه اسلامی می‌باشد و سعی شده که این مطلب، از طریق نگاه سیستمی و نظام‌مند مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

۵. سوال‌های اصلی و فرعی پژوهش

الف) سوال اصلی

آیا معیارهای ضروری و الزاماتی جهت طراحی یک نظام شهری از منظر فقه وجود دارد؟

ب) سوالات فرعی

۱. نظام فقهی شهرسازی، دارای چه مشخصه‌هایی می‌باشد؟

۲. الزامات محتوایی و شکلی نظام عمران شهری، از دیدگاه فقهی، کدام است؟

۶. مسعود پور سید آقایی، پیشین، ص ۸۷.

۶. فرضیه‌های تحقیق

الف) فرضیه‌ی اصلی

به نظر می‌رسد جهت طراحی یک نظام شهری، الزامات و نظاماتی در فقه امامیه وجود دارد؛ بنابراین با توجه به منابع فقهی که در دسترس است، می‌توان این الزامات و نظامات شهرسازی را از دیدگاه فقهی به دست آورد. الزاماتی مثل محوریت مساجد در شهر اسلامی و ... در بعد محتوایی و الزاماتی از قبیل رعایت عدالت در امکانات شهری در بعد شکلی و کالبدی.

ب) فرضیه‌های فرعی

۱. سیستم‌ها و نظامات، دارای شاخصه‌ها و مؤلفه‌های متعددی است که به عنوان نمونه، می‌توان به هدفمند بودن آن اشاره کرد و همچنین این نظامات، دارای عناصری است و نیز از منابع خاص خود در هر زمینه، قابل استنباط است.

۲. نظام عمران شهری از دیدگاه فقهی، دارای الزامات محتوایی و شکلی است که به عنوان نمونه می‌توان به الزاماتی که نشان‌دهنده‌ی هویت جامعه اسلامی است، اشاره کرد.

۷. روش پژوهش

روش تحقیقی که در پژوهش حاضر، مورد استفاده قرار گرفته، توصیفی و تحلیلی است و ابزار گردآوری آن، اطلاعات کتابخانه‌ای است؛ بدین معنا که اطلاعات لازم در خصوص ریز موضوعات تحقیق، از طریق مطالعه‌ی کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها، مقالات و دیگر آثار مکتوب گردآوری گردیده و پس از آن از طریق تفکر و تفقه بر روی اطلاعات و اعمال فکری بر روی آن‌ها تعریف، توصیف، تحلیل، استنتاج و استنباط صورت می‌گیرد.

بنابراین، با توجه به مطالب موجود در منابع فقهی و نیز مطالعاتی که تاکنون در این زمینه انجام گرفته است به ویژه مطالعات مرتبط با بحث دیدگاه نظام‌مند و نیز منابع شهرسازی، سعی در ارائه نظام عمران شهری شده است.

۸. نوع پژوهش

تحقیق حاضر از این جهت که به بررسی یک موضوع از نگاه نظام‌مند پرداخته، تا بتواند طرح جامعی در این باب ارائه دهد، پژوهشی بنیادی محسوب می‌شود. از آنجا که در این پژوهش از تحلیل‌ها و استدلال‌های عقلانی بر پایه‌ی مطالعات کتابخانه‌ای برای رسیدن به مطلوب استفاده کرده‌ایم، می‌توان آن را پژوهشی نظری نیز دانست. همچنین به اعتبار امکان بهره‌گیری و استفاده از نتایج آن، در تدوین قوانین و مقررات پژوهشی کاربردی محسوب می‌گردد.

۹. محدودیت‌ها و تنگناهای پژوهش

محدودیت اصلی این پژوهش، کم بودن منابع، به دلیل جدید بودن موضوع است. در رابطه با این موضوع کار علمی زیادی انجام نشده است. از دیگر محدودیت‌های این پژوهش نیز می‌توان به عدم دسترسی به پژوهشگران عرصه تفکر و دیدگاه سیستمی با اطلاعات فقهی اشاره کرد.

۱۰. طرح کلی پژوهش

در پژوهش حاضر، پس از ارائه کلیات در بخش اول، با سه فصل، تحت عنوان‌های تعاریف، کلیات نظام و تاریخچه‌ی موضوع، به بررسی مفهومی بحث، پرداخته شده است.

بخش دوم نیز با پنج بخش، در نظر گرفته شده که در هر بخش، یکی از مؤلفه‌های نظام و سیستم مورد بررسی قرار گرفته و با مطالب مرتبط با نظام شهرسازی مطابقت داده شده است.

پس از بررسی و مذاقه، در مؤلفه‌های نظامات، در بخش سوم، در دو فصل به بررسی اصول حاکم بر محتوا و اصول حاکم بر قالب نظام عمران شهری از دیدگاه فقه اسلامی، پرداخته شده است.

بخش اول: تعاریف و پیشینه